

نقش آزادی بیان در رشد انسان با تأکید بر آیه (لا اکراه فی الدین)

چکیده

اکرم ترکاشوند^۱

در این مقاله، مسأله اصلی بررسی نقش آزادی بیان در رشد انسان با تأکید بر آیه «لا اکراه فی الدین» است. اهمیت موضوع از آن جهت است که آزادی بیان، به عنوان یکی از حقوق بنیادین انسانی، نه تنها زمینه‌ساز شکوفایی فردی و اجتماعی است، بلکه در پذیرش آگاهانه و آزادانه دین نیز نقش کلیدی ایفا می‌کند. هدف این پژوهش، تبیین رابطه میان آزادی بیان و رشد انسانی، به ویژه در حوزه دین و اعتقادات مذهبی، و ارائه راهکارهایی برای هم‌افزایی میان آزادی‌های فردی و ارزش‌های دینی است. روش تحقیق به صورت کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از منابع تفسیری، کلامی و آثار اندیشمندان اسلامی انجام شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که آزادی بیان، مطابق با آموزه‌های اسلامی و به ویژه آیه «لا اکراه فی الدین»، نه تنها با اصول دینی تعارضی ندارد، بلکه زمینه‌ساز رشد فکری، انتخاب آگاهانه عقیده و تقویت هویت انسانی است. این آزادی، افراد را قادر می‌سازد تا بدون اجبار و تقلید، به جست‌وجوی حقیقت پرداخته، دین و باورهای خود را بر اساس عقل و استدلال انتخاب کنند. همچنین، آزادی بیان موجب ارتقای سطح تحمل، پذیرش تفاوت‌ها و رشد اجتماعی می‌شود و از تحمیل عقاید و تعصب‌های کور جلوگیری می‌کند.

کلید واژه: آزادی بیان، رشد، لا اکراه فی الدین

^۱ حوزه مارلیک؛ طلبه سطح ۲

مقدمه

آزادی بیان به عنوان یکی از اصول اساسی حقوق بشر، همواره در کانون توجه محققان و اندیشمندان قرار داشته است. در دنیای امروز، که ارتباطات و اطلاعات به سرعت در حال گسترش هستند، ضرورت و اهمیت این موضوع بیشتر از پیش نمایان می‌شود. در این راستا، درک نقش آزادی بیان در رشد انسان و تأثیر آن بر پذیرش دین و اعتقادات مذهبی، موضوعی است که نیازمند بررسی عمیق‌تری است. آیه «لا اکراه فی الدین» از قرآن کریم، به عنوان یک اصل بنیادین در این زمینه، به ما یادآوری می‌کند که پذیرش دین باید بر اساس انتخاب آزادانه و بدون فشار باشد. این آیه نه تنها بر آزادی انتخاب دین تأکید می‌کند، بلکه به نوعی پایه‌گذار دیگر حقوق انسانی نیز محسوب می‌شود.

مسئله اصلی این تحقیق، بررسی تأثیر آزادی بیان بر رشد انسان و ارتباط آن با پذیرش دین است. در بسیاری از جوامع، به‌ویژه جوامع اسلامی، این سؤال مطرح می‌شود که چگونه می‌توان ضمن احترام به آزادی‌های فردی، به رشد انسان پرداخت. این تحقیق به دنبال پاسخ به این سؤال است که چگونه آزادی بیان می‌تواند به عنوان یک عامل تسهیل‌کننده در رشد و شکوفایی انسان‌ها عمل کند و در عین حال، به ترویج ارزش‌های دینی و انسانی کمک کند.

اهمیت و ضرورت این تحقیق در آن است که در دنیای معاصر، چالش‌های متعددی از جمله تعصب مذهبی، فشارهای اجتماعی و فرهنگی بر روی آزادی بیان وجود دارد. این تحقیق می‌تواند به ما کمک کند تا بفهمیم که چگونه می‌توان با احترام به آزادی‌های فردی، زمینه‌های رشد انسانی و اجتماعی را فراهم کرد. همچنین، نتایج این تحقیق می‌تواند به سیاست‌گذاران، اندیشمندان و فعالان حقوق بشر کمک کند تا راهکارهایی برای ترویج آزادی بیان و در عین حال حفظ اصول دینی ارائه دهند.

پیشینه تحقیق در این زمینه نشان می‌دهد که بسیاری از پژوهشگران به تأثیر آزادی بیان بر توسعه اجتماعی و فردی پرداخته‌اند، از جمله؛ مقاله «تحلیل و بررسی مفهوم کلامی آزادی در آیه «لا إکراه فی الدین»؛ حسین حاجی پور، سید محمدجواد حسینی فالچی سید محمدجواد حسینی فالچی، در این تحقیق که با تکیه بر آرای علامه طباطبائی، شهید مطهری و آیت الله جوادی آملی می‌باشد، درصدد تعیین مصداق آزادی مورد نظر آیه است. از عوامل اختلاف دیدگاه‌ها تعدد آرا مفسران درباره شان نزول آیه می‌داند. علاوه بر این، تعریف دین، تأثیر مستقیمی در تعیین مصداق آزادی مورد نظر آیه دارد.» و در مقاله دیگری با عنوان «آزادی عقیده و آزادی بیان با تکیه بر واکاوی تفسیری آیه لا

إكراه فی الدین؛ سید حسین حسینی کارنامی» این پژوهش کنکاشی در گستره کلامی، تفسیری آیه مزبور است که نخست به مفهوم شناسی واژه های آیه و موارد کاربرد آن در قرآنو آنگاه به تحلیل اقوال مفسران در مفهوم شناسی آیه پرداخته است.

اما ارتباط مستقیم آن با دین و پذیرش آگاهانه اعتقادات دینی هنوز به طور جامع مورد بررسی قرار نگرفته است. این تحقیق به دنبال ایجاد یک ارتباط منطقی و مستند بین آزادی بیان و رشد انسان به ویژه در زمینه دین و اعتقادات مذهبی است و امید دارد که نتایج آن به ارتقای آگاهی و بینش جامعه در این زمینه کمک کند.

۱- مفهوم شناسی

مفهوم شناسی به بررسی و تحلیل واژه‌ها و اصطلاحات مختلف می‌پردازد تا به درک بهتری از معانی و مفاهیم آن‌ها دست یابیم. در این راستا، ما به بررسی واژه‌های کلیدی مانند «آزادی بیان» و «رشد» پرداخته می‌شود:

۱-۱- آزادی بیان

آزادی بیان به معنای اظهار آزادانه اندیشه‌ها و عقاید است. برخی از اندیشمندان، واژه آزادی را به معنای رهایی از هر نوع قید می‌دانند و برخی دیگر، اطاعت از عقل را مفهوم واقعی آزادی قلمداد می‌کنند.^۱

آزادی بیان از حقوق طبیعی و برابر همه انسان‌ها است که به موجب آن هر فردی حق دارد بدون نگرانی از پیگرد قانونی، تا جایی که موجب نقض اصول حاکم بر جامعه و حقوق فردی دیگران نشود، عقاید و دیدگاه‌های خود را در زمینه‌های گوناگون مذهبی، سیاسی، اجتماعی و ... بیان کند.^۲

آزادی بیان مورد پذیرش دین اسلام و لازمه تمدن نوین اسلامی است. اهمیت فراوانی که در آموزه‌های اسلامی برای کسب علم و معرفت و شنیدن دیدگاه‌ها و گزینش بهترین آنها بر مبنای عقل و اندیشه وجود دارد، متضمن پذیرش آزادی بیان و عقاید است. شیوه دین اسلام در آیات قرآن و کلام معصومین در امر تبلیغ آموزه‌ها و معارف دینی، استدلال و تبیین و نقد نظرات مخالفان بر پایه دعوت به تفکر و تعقل است، که خود نمایانگر حق آزادی بیان برای عقاید و اندیشه‌های گوناگون است؛ چراکه قرآن و روایات، هیچ‌گاه ابراز عقیده را برای مخالفان ممنوع نکردند و ایشان را به سکوت وادار ننمودند؛ بلکه با استدلال و دعوت به تعقل، به عقاید و اشکالات آنها پاسخ گفتند.^۳

آزادی بیان به عنوان یکی از مهم‌ترین حقوق و ارزش‌های اسلامی است که تأثیر بسیار شگرفی در رشد و شکوفایی استعدادهای فردی و تکامل مادی و معنوی جامعه و اصلاح ساختارهای مختلف آن

^۱ گنجی، مبانی روانشناسی عمومی، ص ۳۸۴-۳۸۶

^۲ ابراهیمی، درآمدی بر حقوق اسلامی، ص ۲۷۰

^۳ ایازی، آزادی در قرآن، ص ۱۸۱

به دنبال دارد. آزادی بیان یکی از اقسام آزادی‌های حقوقی است که در مجموعه حقوق بشر مورد توجه قرار می‌گیرد؛ بدین معنا که افراد علاوه بر اینکه به خاطر داشتن عقیده مخالف، چه در امور دینی و چه در امور سیاسی، نباید مورد تعقیب قرار گیرند، باید بتوانند عملاً این عقیده خود را ابراز نموده، برای اثبات و احیاناً به دست آوردن همفکران دیگر درباره آن تبلیغ کنند.^۱

۱-۳- رشد

رشد در لغت به معنی هدایت برای رساندن به حقیقت،^۲ اصابت به وجه الامر و الطريق،^۳ اصابت به حق،^۴ اصابت به خیر،^۵ اصابت به واقع^۶ است. رشد به معنی صلاح است و اصل واحدی دارد و بر کند. اصل واحد در این ماده عبارت از اهتداء به سوی خیر و صلاح است و دین الهی از آن جهت رشد نامیده شده که حقیقت آن هدایت به خیر و صلاح می باشد.^۷ واژه ی رشد و مشتقات آن در قرآن کریم ۱۹ مرتبه و در ۱۹ آیه ی قرآن به کار رفته است.

۲- معرفی اجمالی آیه

« لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ » آیه ۲۵۶ سوره بقره است که معمولاً همراه با آیه الكرسي تلاوت می‌شود و از پرکاربردترین آیات قرآن کریم است.^۸

^۱ ابراهیمی، درآمدی بر حقوق اسلامی، ص ۲۶۹-۲۷۰

^۲ راغب اصفهانی، مفردات، ص ۳۵۴؛ مکارم شیرازی، الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، ج ۲، ص ۲۵۹

^۳ ابن منظور، لسان العرب، ج ۳، ص ۱۷۵

^۴ طریحی مجمع البحرين، ج ۳، ص ۵۰

^۵ صدر المتألهین، تفسیر صدر المتألهین، ج ۴، ص ۱۹۸

^۶ مغنیه، تفسیر الکاشف، ج ۱، ص ۳۹۶

^۷ مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۱۴۲

^۸ فانی و رجبی، «موارد استدلال تفسیری-کلامی به آیه لا اکره فی الدین»، ص ۹۴

۳-۷-آزادی تفکر و عقیده

آزادی فکر و عقیده گروهی از صاحب نظران بر اساس آیه ۲۵۶ سوره بقره: «در قبول دین، اکراهی نیست، (زیرا) راه درست از راه انحرافی روشن شده است» قائل به آزادی فکر و عقیده در اسلام شده اند؛ بر این اساس میگویند هر انسانی اختیار دارد عقیده یا فکری را که میخواهد، برگزیند و دیگران حق ندارند کسی را مجبور به پذیرش اعتقاد یا فکری کنند؛ لذا، قرآن وظیفه پیامبر را فقط تذکر و ارشاد می داند نه اجبار و.... زور خداوند می فرماید: «پس تذکر ده که تو فقط تذکر دهنده ای؛ تو سلطه گر بر آنان نیستی که (برایمان) مجبورشان کنی»؛^۱ بدین جهت اسلام با صاحبان ادیان دیگر با تسامح برخورد میکند و برای اقلیت های دینی حقوق و آزادی هایی قائل است.^۲

هم چنین، اسلام مردم را بدون توجیه و ارشاد رها نکرده بلکه راه درست را از راه انحرافی روشن کرده و با عواملی که مانع تفکر صحیح است مبارزه کرده است. از جمله این عوامل عبارتند از؛ باقی ماندن بر جهل و نادانی تفتیش عقاید بسط و گسترش خرافات و دامن زدن به غرایز جنسی و تمایلات فاسد از این رو انسان ها را به تفکر صحیح برای دست یابی به حقیقت فراخوانده و تفکر را برترین عبادت به شمار آورده است و شاید روشن ترین دلیل این باشد که به مشرکان فرصتی میدهد تا در میدان، جنگ برای مطالعه اسلام به نزد مسلمانان بیایند و سخن خداوند را بشنوند خداوند در آیه ۶ سوره توبه می فرماید و اگر یکی از مشرکان از تو پناهندگی، بخواهد به او پناه ده تا سخن خدا را بشنود (و در آن بیندیشد) سپس او را به محل امنش برسان چراکه آنها گروهی ناآگاهند.^۳

در مقابل کسانی که آیه «لا اکراه فی الدین» را دلیل بر آزادی عقیده گرفته اند، برخی دیگر از صاحب نظران دلالتی برای آیه در این جهت قائل نیستند؛ از جمله علامه طباطبائی چنین استدلال می کند: ۱. اگر قائل شویم آیه شریفه بر آزادی عقیده دلالت دارد، تناقض پیش می آید زیرا توحید اساس تمامی نوامیس و احکام اسلامی است و نمی توان از سویی قانونی تشریع کرد و از سوی دیگر بگوییم در عمل به قانون آزادید؛ میخواهید انجام دهید و اگر نمیخواهید انجام ندهید. ۲. عقیده درک تصدیقی اگر در ذهن انسان پیدا شود حاصل شدن آن عمل اختیاری انسان نیست تا بتوان فلان شخص را از

^۱ سوره غاشیه، آیات ۲۱ و ۲۲

^۲ سبحانی، مفاهیم القرآن، ج ۲، ص ۴۰۴

^۳ همان، ص ۴۰۵-۴۰۶

فلان عقیده منع و یا در عقیده دیگر آزاد گذاشت بلکه آنچه در مورد عقاید، تحت تکلیف در می آید
لوازم عملی عقیده است.^۱

^۱ طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۱۱۷

نتیجه گیری

آزادی بیان به عنوان یکی از حقوق بنیادین انسانی، نقش کلیدی در رشد و شکوفایی انسان دارد. با استناد به آیه «لا اکراه فی الدین»، می‌توان این مهم را به روشنی تبیین کرد. این آیه تأکید می‌کند که پذیرش دین باید بر اساس انتخاب آزادانه باشد و هیچ‌گونه فشاری در این زمینه وجود ندارد. این اصل نه تنها به آزادی انتخاب دین اشاره دارد، بلکه به معنای گسترده‌تری از آزادی‌های فردی و اجتماعی نیز مرتبط است.

آزادی بیان، به انسان‌ها این امکان را می‌دهد که بدون ترس از پیگرد، نظرات و عقاید خود را ابراز کنند و این امر خود زمینه‌ساز رشد فکری و اخلاقی افراد است. در جوامع دینی، این آزادی می‌تواند به تقویت هویت انسانی و پذیرش آگاهانه دین کمک کند. انسان‌ها می‌توانند با جست‌وجوی حقیقت و تفکر عمیق، باورهای خود را بر اساس عقل و استدلال انتخاب کنند.

علاوه بر این، آزادی بیان موجب ارتقای سطح تحمل و پذیرش تفاوت‌ها می‌شود و از تحمیل عقاید و تعصب‌های کور جلوگیری می‌کند. این آزادی، افراد را قادر می‌سازد تا در فضایی آزاد و بدون اجبار، به تحلیل و بررسی عقاید مختلف بپردازند و از این طریق، به رشد اجتماعی و فردی دست یابند.

در نهایت، می‌توان گفت که آزادی بیان نه تنها با اصول دینی تعارضی ندارد، بلکه به عنوان یک عامل تسهیل‌کننده در رشد و شکوفایی انسان‌ها عمل می‌کند و به ترویج ارزش‌های انسانی و دینی کمک می‌کند. این امر، به ویژه در جوامع اسلامی، می‌تواند به ایجاد فضایی مناسب برای تبادل افکار و اعتقادات منجر شود و به پیشرفت و توسعه انسانی کمک کند.

منابع و ماخذ

*قرآن کریم

- (۱) ابراهیمی، محمد، *درآمدی بر حقوق اسلامی*، تهران، مهر، ۱۳۸۱ش
- (۲) ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۸ق
- (۳) ایازی، محمد علی، *آزادی در قرآن*، تهران، ذکر، ۱۳۹۵ش
- (۴) جوادی آملی، عبدالله، *انسان و آزادی*، مجله رواق اندیشه، ش ۷، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۱ه.ش
- (۵) حرانی، حسن بن علی، *تحف العقول*، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق
- (۶) حمود، محمد جمیل، *الفوائد البهیه*، بیروت، مؤسسه الاعملی، ۱۴۲۱ق
- (۷) حسینی لواسانی، حسن، *نورالفهام فی علم الکلام*، قم، جماعه المدرسین فی الحوزة العلمیه بقم. مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۲۵ق
- (۸) خمینی، روح الله الموسوی، *آداب الصلاه*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار، ۱۳۷۸ش.
- (۹) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *مفردات الفاظ القرآن*، دمشق، دارالقلم؛ ۱۴۱۶ه.ق
- (۱۰) سبحانی، جعفر، *مفاهیم القرآن*، قم، مؤسسه صادق امام (ع)، ۱۳۸۶ش
- (۱۱) صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، *تفسیر صدرالمتألهین*، قم، بیدار، ۱۳۶۶ش
- (۱۲) طباطبایی، محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ سوم، ۱۳۹۳ق
- (۱۳) طریحی، فخرالدین بن محمد، *مجمع البحرین*، تهران، مرتضوی، ۱۳۶۲ش
- (۱۴) فانی، مهدی و محمدحسین رجبی، «*موارد استدلال تفسیری-کلامی به آیه لا اکراه فی الدین*»، فصلنامه تحقیقات کلامی، شماره ۵، تابستان ۱۳۹۳ش.
- (۱۵) گنجی، حمزه، *مبانی روانشناسی عمومی*، تهران، روان، ۱۳۸۹ش
- (۱۶) محمدی ری شهری، محمد، *میزان الحکمه*، قم، دارالحديث، ۱۴۲۷، ۵ هـ ق

- ۱۷) مصباح یزدی، محمد تقی، پرسش ها و پاسخ ها، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی خمینی (قدس سره)، قم، ۱۳۸۰.
- ۱۸) مصباح یزدی، محمد تقی، تبیین مفهوم مدیریت اسلامی، مجله معرفت، ش ۱۳، تابستان ۱۳۷۵ ش
- ۱۹) مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۵ ش
- ۲۰) مطهری، مرتضی، آشنایی با قرآن، تهران، صدرا، ۱۳۸۹ ش
- ۲۱) مغنیه، محمد جواد، تفسیر الکاشف، قم، بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۸۶ ش
- ۲۲) مکارم شیرازی، ناصر، الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۴۲۱ ق
- ۲۳) موسوی سبزواری، عبدالعلی، مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن، بیروت، موسسه اهل بیت (ع)، چاپ دوم، ۱۴۰۹ ق
- ۲۴) نیکزاد، عباس، آزادی عقیده و مذهب در اسلام، مجله رواق اندیشه، ش ۱۸، خرداد ۱۳۸۶ ش.۵